

A történelem tanítása a Kádár-korszakban

Készítette: Kőfalvi Tamás

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A TÖRTÉNELEM TANÍTÁSA A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Miről szól ez a lecke?

Ebből a leckéből megismerheti a Kádár-korszak legfontosabb társadalmi és politikai jellemzőit, valamint azt, hogy mindezek hogyan befolyásolták a történelem tanításának tartalmi és módszertani jellemzőit. A szűkebb téma mellett a korszak általános társadalom- és kultúrpolitikájáról is szerezhet ismereteket.

Tanulási javaslat:

A tananyag eredményesebb elsajátításához igyekezzen megismerni a korszak történelmi hátterét is! Érdemes idősebb rokonaitól, ismerőseitől is érdeklődni, hogy ők hogyan emlékeznek vissza kádár-kori iskolás éveikre. A kiegészítő feladatok megoldásával információkeresési és szövegértési kompetenciáit fejlesztheti. A lecke feldolgozása után tudását feladatok megoldásával ellenőrizheti.

A lecke feldolgozásához szükséges idő kb. 50 perc.

TARTALOM - VÁZLAT

1. 1956 után
2. „Szabadság, elvtársak!” – az új kultúrpolitika alapelvei
3. Változások a történettudományban
4. Régi-új szelek a történelemtanításban
5. Az 1960-as évek: két lépést előre, egyet hátra
6. Az 1970-es évek: tovább a reformok útján
7. Történelemtanítás az 1980-as években

1. 1956 után

Az 1956-os forradalom és szabadságharc bár rövid volt, és a szovjet hatalom néhány nap alatt eltiporta, mégis számos eredményt hozott. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy **Magyarország végleg szakíthatott a sztálini/rákosi-féle berendezkedéssel**, és bár továbbra is a Szovjetunió szatellit-állama maradt, **a szélsőségesen diktatórikus berendezkedést egy élhetőbb, konszolidáltabb világ váltotta fel**. Bár a forradalom után megtorlások kezdődtek, ezek a '60-as évek elejére befejeződtek, és bár sokak életét és boldogulását évtizedekre ellehetetlenítették, Magyarország az évtized közepétől egy folyamatosan puhuló diktatúra keretei között élt. **Az „Aki nincs velünk, az ellenünk van.” politikáját felváltotta az „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” szemlélete**, a rendszer ettől kezdve „alattvalói” részéről megelégedett a jóindulatú semlegesség tanúsításával. A szocialista politika számára továbbra is elfogadhatatlan személyeket igyekeztek ugyan ellehetetleníteni, de fizikai megsemmisítésükre már nem törekedtek. A Kádár-rendszer társadalompolitikájának sarkköve az lett, hogy a fizikai és ideológiai erőszak helyett jóléti intézkedésekkel korrumpálva a társadalmat, folyamatos élet-színvonal-emelkedéssel biztosítsa a társadalmi békét. Ennek a változó politikának a jegyében az oktatás és azon belül a történelemtanítás is jelentős átalakuláson ment keresztül.

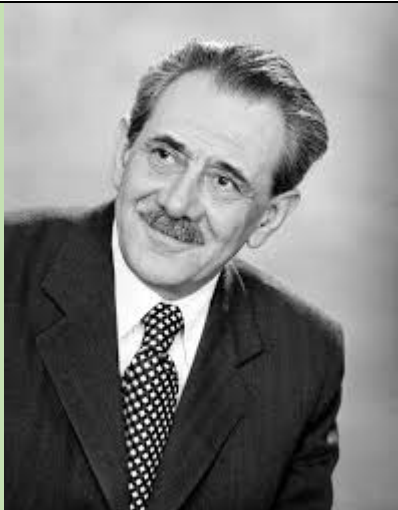
Nézzen utána!

Mit jelentenek a következő kifejezések?

- *fridzsiderszocializmus*
- *gulyáskommunizmus*
- *legvidámabb barakk*

2. „Szabadság, elvtársak!” – az új kultúrpolitika alapelvei

A kommunista diktatúra szocialista autokráciává szelídülése a kultúrpolitikában is jelentős átalakulást indított el. Ennek a területnek volt emblematisztikus alakja **Aczél György, aki a kulturális területen kialakított rendszerében a támogatás, a túrés és a tiltás kategóriáit különítette el.** Mivel a kulturális infrastruktúra teljes egésze (színházak, lap-, zene- és könyvkiadók, kultúrházak stb.) állami tulajdonban volt, ezért ezeken keresztül **a politikai szempontoknak megfelelő, totális kontroll kiépítése valósult meg.** A rendszer a támogatott művészek, művészeti ágak számára széles körű publicitást és jelentős megrendeléseket biztosított, míg a tiltott kategóriába soroltak esetében az ellehetetlenítés széles eszköztára állt rendelkezésre. Ez **a nomenklatúra az egyes személyekre, illetve az egyes művészeti ágakra egyaránt vonatkozott.** Paradox módon azonban sok esetben éppen a tiltás adott ösztönzőerőt, illetve teremtette meg a rendszerrel szembeni ellenállás és kritikus véleménynyilvánítás lehetőségét. Az egyes alkotók, előadók megítélésében – és ennek a alapján történő kategorizálásában – több szempont játszott szerepet. Ezek közül természetesen a politikai tartalom volt az elsődleges. A rendszer ezen a területen is minimumfeltételként elsősorban a jóindulatú semlegességet várta el. Támogatásra elsősorban azok a művészek, illetve művészeti ágak számíthattak, amelyek beleillettek az MSZMP által kreált és hangoztatott szocialista erkölcs és ideológia keretei közé. Ide tartoztak a különböző népművészeti területek (népi iparművészet, néptánc, népdal), valamint azok a könnyűzenei előadók, akik a visszafogottabb megjelenés, viselkedés, zenei világ és tartalom talaján álltak (táncdal, popzene). A tiltott (és részben a túrt) kategóriába kerültek a progresszív, gyökereiket tekintve „nyugatos” művészeti irányzatok, az alternatív zene, rock zene, a nonfiguratív képzőművészet, stb. Az irodalomban elsősorban a népi irányzat erősödött meg, az állampárti ideológiát alátámasztó művek szerzői számíthattak leginkább támogatásra. A munkás-paraszti családból való származás a kulturális területen is előnyt jelentett. A korszakban előzetes és utólagos cenzúra is működött, a nyilvánosság elé kerüléshez általában politikai engedély kellett, a megadott kereteken túllépő művek szerzői, közreműködői pedig utólagos felelősségre vonásra, az ilyen művek pedig betiltásra, visszahívásra számíthattak.

	
Aczél György (1917-1991) Appel Henrik néven született, szegény zsidó családba. Kőművessegédi szakmát szerzett, egy szemesztert járt a Színművészeti Akadémiára, színészként és előadóművészként működött. A nyilas uralom idején megkesztelkedett. 1935 óta a kommunista párt tagja, 1956-ban az MSZMP egyik alapító tagja. 1958-67 között a művelődésügyi miniszter helyettese, de szürke eminenciásként már ekkor meghatározó a kultúrpolitikában. 1967-től az MSZMP KB titkáráként a kulturális élet teljhatalmú politikai irányítója lett egészen az 1980-as évek első feléig. Kultúrpolitikájának híres/hírhedt pillére a 3T elve, amelynek alapján – elsősorban a '60-as '70-es évek folyamán – a kultúra és a hatalom viszonyát a támogatás, túrés és tiltás kategóriái határozták meg.	Hofi Géza (1936-2002) Hoffmann Géza néven született 1936. július 2-án. Édesapja nyugdíjasként folyton a tévé előtt ült, és kurta mondatokkal kommentálta a látottakat. Talán innen származik a velős lényeglátás. Zenei érzékét anyai örökségnek tartotta, mert édesanyja a rádiót hallgatva mindig együtt dalolt az énekesekkel. Nyilvános szereplését munkásként a kőbányai téglagyár színjátszó csoportjában kezdte. Ismertté 1968-ban, a Magyar Rádió szilveszteri műsorában elhangzott legendás táncdalfesztivál-paródiájával vált. Egy év múlva pedig már a Mikroszkóp Színpadon találta magát, ahol micisapkát és kék köpenyt húztak rá, s már kész is volt a mindenkinek odamondó melós figurája. 1983-tól a Madách Kamara Színház társulatában folytatta pályáját, s ott mutatta be "Hofélia" című önálló estjét, amely több mint ötszázszor került műsorra. Az "Élelem bére" című műsort 1987 óta adta elő, ezt még ennél is többször láthatta a közönség. Mindkét produkciót saját maga írta és szerkesztette. Személye és előadásai jól mutatják a rendszer kettősségét: az odamondogató, szarkasztikus humorú, rendszerbíráló művész bármikor bejelentkezés nélkül mehetett be Aczél Györgyhez és számos díjat, kitüntetést is kapott.

3. Változások a történettudományban

Az 1956, illetve 1962 utáni politikai változások, az „enyhülés” következtében lassan a tudományos élet, és azon belül a politika által talán leginkább uralni igyekezett terület, a történettudomány is változásnak indult. A szabadabbá váló légkörben eljuthattak Magyarországra a különböző nyugati történetírói iskolák (pl. Annales) nézetei, illetve azok kiadványai. Az új politikai közegben tömegesen értékelődtek át a korábbi nézetek és történelemképek. Ennek következtében lassan-lassan új, de legalábbis árnyaltabb megítélés alá került

- a nemesség és az egyház szerepe a történelemben és Magyarország történetében,
- a felvilágosult abszolutizmus,
- a rendiség kérdése,
- Görgey és Kossuth alakja és viszonyuk,
- a magyar-Habsburg kapcsolatok,
- Trianon,
- a Horthy-korszak megítélése.

A változások a mélyebb struktúrákat azonban nehezen érték el. A munkásmozgalom története továbbra is erősen támogatott, a tudományos pályát nagyban előmozdító témának számított. A történettudomány és a történelemtanítás közötti szakadék tovább növekedett, a tudományos eredményeknek az oktatásba történő beépülése lassult, a történelmi folyamatok magyarázata, interpretációja sokszor durván leegyszerűsítésre került. A történelem legfőbb mozgatórugójaként továbbra is az osztályharcot kellett bemutatni, a történelmi események pedig továbbra is alapvetően a fennálló politikai rendszer „magasabb rendűségét” voltak hivatottak igazolni, annak legitimációjához mintegy példatárul szolgáltak. A történelemszemlélet fekete-fehér volta továbbra is jellemző maradt.

Gondolkodjon!

Aczél György és Hofi Géza csak látszólag jelentették a rendszer két végpontját.

*Egyetért-e Ön ezzel a kijelentéssel?
Indokolja válaszát!*

A „Hofi-jelenség” kapcsán nézze meg az alábbi videót!

<https://www.youtube.com/watch?v=0cggNdL5PCI>

4. Régi-új szelek a történelemtanításban

A történelem tanításának módszertanában egyszerre volt jelen a korszerűsítés és az ideológiai stabilitás biztosításának igénye. 1953-tól kezdve általánossá vált a pedagógiai elvek, szándékok és jelszavak elszakadása a gyakorlattól. Míg a szavak szintjén számos újító gondolat és reformszándék fogalmazódott meg, a gyakorlatban a változások sokkal lassabban és felületesebben zajlottak le. Az MDP már 1954-ben, a **desztalinizáció** jegyében határozatban mondta ki, hogy az új tanterv *„adjon segítséget a vulgáris, sematikus tárgyalási mód, az erőszakos aktualizálás és az üres átpolitizálás leküzdésére”*, illetve a **korábbi tantervvel kapcsolatban** olyan **kritikai észrevételeket fogalmaztak meg**, mint a

- dogmatikus szemlélet,
- maximalizmus,
- gyakorlatiasság hiánya,
- szovjet minták kritikátlan másolása.

Ugyanakkor az 1958-as új felsős tantervnek **továbbra is központi célja maradt „a tanulók marxista-leninista történelem és társadalomszemléletének kialakítása”**.

Újító változás volt ugyanakkor, hogy a történelem egyoldalú, politikatörténeti megközelítésének hegemoniáját megtörve nagyobb teret nyert a gazdaság- és a társadalomtörténet, a magyar történelem kapcsán a '50-es évekhez képest némileg reálisabb önkép kezdett kialakulni, illetve az egyetemes történelem tanítása is nagyobb szerepet kapott. Továbbra is általános maradt a múlt jelennek is tanulságul szolgáló tanítása, de már a Rákosi-korszak erőltetett aktualizálásai, durva torzításai, történelemhamisítása nélkül.

Nézzen utána

az 1968-as új gazdasági mechanizmus elveinek és bevezetésének!

Kiknek a nevéhez fűződik e gazdasági modell kidolgozása?

Mi lett a kezdeményezés sorsa?

5. Az 1960-as évek: két lépést előre, egyet hátra

A '60-as évek történelemtanítása tökéletes tükörképét jelentette a korabeli társadalmi-gazdasági-politikai folyamatoknak, vagyis a reformok és visszarendeződések örökös körforgásának. Ennek emblematikus példája az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus, amelyet kétségtelen gazdasági előnyei ellenére, politikai félelmek miatt végül is leállítottak.

A korszak történelemtanítása önmagában is teljes értékűen testesítette meg a puha diktatúra egyik legjellemzőbb önellentmondását, a változtatva változtatlanul tartás modelljét. A korszakban az oktatás, azon belül a történelemtanítás terén is folyamatos igény jelentkezett a reformokra. A **folyamatos reformigény** különböző testületekben, szervezetekben, intézményekben manifesztálódott, amelyek léte csak tovább táplálta a reformhangulatot. **A reformok folyamata egy idő után önfenntartóvá vált.** A teljes foglalkoztatottsághoz való hozzájárulása mellett egzisztenciafenntartó szerepe és ennek nyomán nehézségi ereje annyira megnőtt, hogy létjogosultságát újabb és újabb reformok szorgalmazásával, tervezésével, kivitelezésével, értékelésével, elemzésével stb. bizonyította. **A reformok következetes és hatékony megvalósítását ugyanakkor megakadályozta a rendszernek a visszafordíthatatlan változásoktól való félelme, a teljes irányítás elvesztésének réme, valamint a megvalósításhoz szükséges szakértelem és anyagi ráfordítás hiánya.** Ennek eredménye a rendszer ingamozgása lett a megengedés és a tiltás között.

Az elmélet és a gyakorlat távolságát mutatta az 1961-es új oktatási törvény bevezetése és annak tényleges eredménye. A törvény egyik alapkonceptiója az iskola és az élet (értsd: termelés) kapcsolatának szorosabbra fűzése volt. Mivel a felsőoktatás csak a gimnáziumot végzettek 20-25%-át szívtá fel, az érettségit szerzettek ugyanakkor fizikai munkát már nem nagyon akartak végezni, ezért az elméleti (általános) műveltség és a szakmai ismeretek megszerzését igyekeztek összekombinálni. A gimnazisták számára biztosított szakmai előképzés ötlete azonban nem vált be, a „szakmai előképzősöknek” csak 3%-a tett le szakmai vizsgát.

A történelemdidaktika területén is számos új elvet (reformot) hirdettek meg. Szorgalmazták az életkori sajátosságok figyelembe vételét, az egyes korszakok sokoldalú bemutatását (korkép kialakítása), a források elemzését, illetve a magasabb szintű általánosításokig való eljutást. Mindezek az elképzelések azonban a mindennapok gyakorlatába csak alig vagy egyáltalán nem épültek be.

6. Az 1970-es évek: tovább a reformok útján

Az 1968-as események, főleg a párizsi diáklázadások a politika figyelmét a korábbinál erősebben a fiatalságra terelték. A történetek révén az oktatáspolitikában megerősödött az az elképzelés, hogy az iskolai oktatásnak kiemelt politikai szerepe van, hiszen a gyermekek, fiatalok idejekorán megvalósuló, „megfelelő” politikai nevelése és „helyes” világképének kialakítása lehet a záloga annak, hogy e gyermekek később felnőve a politikai és a társadalmi stabilitást szolgálják.

Az MSZMP KB 1972-ben hozott oktatáspolitikai határozata ezért újabb változásokat indított el. Új tantervek kidolgozása kezdődött (1978-ra lettek kész), a **differentiáltabb oktatás** érdekében szétválasztották a **törzs- és a kiegészítő anyagot**, a korábbiakhoz képest **nagyobb tanári szabadságot** biztosítottak és **jelentős tananyagcsökkentést** hajtottak végre. **Jelentős fejlődés mutatkozott a taneszközök terén**, megjelentek a munkafüzetek, feladatgyűjtemények, auditív és vizuális szemléltető eszközök, elterjedtek a tematikus fal térképek. A diavetítő és az írásvetítő a tanórák „sláger eszközeivé” váltak. A ’történelem’ tantárgy neve ’történelem és állampolgári ismeretek’-re változott, a tanításban korlátozottan megjelentek a történettudomány új elemei, a környező népek története és a helytörténet. Fellendült a **múzeumpedagógia** is. A történelem tanításához egységes követelményrendszert állítottak fel, a történelemtanítás kulcsterületei lettek a

- világnézeti, erkölcsi, politikai nevelés,
- ismeretszerzési képességek,
- kifejezőképesség,
- a történelmi időben való tájékozódás képessége,
- a történelmi térben való tájékozódás képessége,
- a gondolkodás fejlesztése.

Természetesen a botladozó, felemás reformok a történelem tanításában is kettősséget eredményeztek: a felszíni struktúrák lazulása ellenére az igazán mélyreható, lényegi változásokat igyekeztek elkerülni. Az 1978-as tanterv szerint:

„A gimnáziumi történelemtanítás célja, hogy [...] eljuttassa a tanulókat [...] a társadalom mozgástörvényeinek a felismeréséhez, és megértesse azt a folyamatot, amely [...] szükségszerűen vezet el a szocializmus és a kommunizmus győzelméhez. Megértesse, hogy bár ezt a folyamatot végső soron a társadalmi törvényszerűségek szabályozzák, az egyénnek lehetősége van választani a különböző, a társadalmi fejlődést elősegítő vagy gátló alternatívák támogatása vagy ellenzése között [...] ezért különösen fontos a társadalmi törvényszerűségek megismerésének tudományos útja: a marxista-leninista szemlélet. Ezt a szemléletet [...] kell továbbfejlesztenie és magasabb szintre emelnie a gimnáziumnak, hogy segítse a tanulókat a jelenben való eligazodásban: elérje, hogy a tanulók ismerjék, megértsék és tudatosan vállalják a szocializmus, a kommunizmus építéséből reájuk háruló kötelezettségeket.”

Mivel a tartalmi kérdésekben megfogalmazott előírásoktól és az elérendő – gyakran átpolitizált – oktatási/nevelési céloktól eltérni nem volt megengedett, ezért a szakmai szabadság, az intellektus számára biztosított „kádári jólét” a tanítás hogyanja kapcsán történő vitákban bontakozhatott ki. Mint-hogy a tanítás módszereibe volt lehetőség némi egyéni, újszerű, kísérleti szint belevinni. Ezért ezek az évtizedek ilyen értelemben a tantárgypedagógia intézményesülésének és virágzásának időszakát jelentették.

7. Történelemtanítás az 1980-as években

Az 1980-as években a történelemtanítás maga is a Kádár-korszak egészének **csendes eróziójának** jeleit hordozta. A történelmi folyamatok marxista történettudomány szerinti, osztályharcos magyarázatát általában a tanárok is kötelező „szépségtapaszként” használták, a történelmi folyamatok és jelenségek mélyebb magyarázatára nem igazán törekedtek. **Az iskolarendszer megelégedett a sematikus, leegyszerűsített történelem-interpretációval.** A korkép kialakítása címén az egyes korszakokról „egydimenziós” leírások kerültek a tankönyvbe, a források használata, a forráskritika alkalmazása, az önálló történelmi megismerés képességének kialakítása nem játszott fontos szerepet. Ezzel szemben **a történelemtanítás középpontjában leginkább az évszámok, fogalmak, lexikális ismeretek mechanikus magoltatása és számonkérése állt,** amelynek legelterjedtebb módszere a tanulót passzivitásra kényszerítő **frontális osztálymunka** volt. A történelem tanítását – sok más tantárgyéhoz hasonlóan – **az innováció hiánya jellemezte,** a gyakorlatban visszaszorult a szemléltetés jelentősége, a megújulás és a korszerűség követelménye csak papíron létezett és leginkább csak a szakfelügyelő által megtekintett órákon, rövid időre vált valósággá. Az iskolarendszer működtetésének egyre olcsóbb volta alulfizetett tanárokat és a fokozatosan megkopó, elavuló infrastruktúrát eredményezett. A történelem érettségien csak szóbeli vizsga volt, amelyen az előre kiadott tételsor bemagolt anyagából lehetett „igazán szép” feleleteket nyújtani. A tanárszakos felvételi középpontjában is a lexikális ismeretek álltak, gyakran a tankönyvek apróbetűs részeit és képaláírásaiban szereplő információkat kértek számon. A '70-es évek tananyagcsökkentő törekvései már szintén csak a hangzatos, de a gyakorlatban soha meg nem valósult reformok szintjén léteztek. **A túltervezett tananyagtartalom** – és nagyjából annak beosztása is – megmerevedett, de felfelé nyitott maradt, ami a tananyag lassú, de folyamatos növekedéséhez, és ennek következményeként annak egyre felszínesebb tanításához vezetett. Hasonlóképp rögzült a történelem „duplán tanítása”, vagyis az általános iskola 5-8. és középiskola 1-4. évfolyamán egyaránt az őskortól kezdve a teljes történelmi téridő „feldolgozásra” került.

Tevékenység – Nyomozzon!

Az MSZMP KB 1972. évi júniusi határozata az új tantervekben jelentős tananyagcsökkentést rendelt el. A tananyagcsökkentés egyrészt meghatározott elemek teljes kihagyását, vagy a törzsanyag helyett olvasmányokban való szerepeltetésüket irányozta elő. Magyarország 16-17. századi történelme kapcsán például:

Kimarad: *Gubecz Máté felkelése. A zsitvatoroki béke. Zűrzavaros évtizedek. Bekapcsolódás a 30 éves háborúba; I. Rákóczi György, János Zsigmond, Thury György, Szécsény, Szentgotthárd, Trencsén, Romhány neve; a kővár, a palánkvár és a rendi alkotmány fogalom.*

Olvasmány: Az erdélyi fejedelemség. A reformáció elterjedése hazánkban. A hajdúk. Básta uralma. A Habsburg-önkénturalom. Thököly mozgalmak. A török kiűzése Magyarországról. (Tudják a tanulók, hogy 1686-ban Buda felszabadult, de a török elnyomást a Habsburg-elnyomás váltotta fel.) Nemzeti összefogás.

(Szabolcs Ottó – Katona András: *Tantárgy-pedagógiai olvasókönyv. Bp., [2006.] 517.*)

Vajon ezek közül mi található meg és mi nem a mai tankönyvekben? Milyen súllyal szerepelnek ezek? Készítsen táblázatot!

Miről szólt ez a lecke?

A tananyagból megtudhatta, hogy

- a Kádár-rendszer a puhuló diktatúrára jellemző, ambivalens struktúrákat alakított ki az oktatás és a történelemtanítás területén,
- a történelem tantárgy a továbbra is kiemelten fontos ideológiai nevelés egyik legfőbb területének számított,
- a történelem tanítása témáit és módszertanát tekintve is nyitottabbá, autonómabbá vált, de az ideológiai befolyásoltsága nem változott,
- a taneszközök területén jelentős gazdagodás zajlott le,
- a reformok igénye állandósult, de azok hatékonysága és következetessége alacsony fokú volt,
- a történelemtanítás a korszak végére az egyre csökkenő ráfordítások eredményeként nagyban elavulttá vált.

Ismeretei ellenőrzéséhez oldja meg a mappában található feladatokat!